

УДК 347.942/943:347.132.14(447+44)

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ТА ФРАНЦІЇ

Крістіна ДРОГОЗІЮК,
аспірант кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

SUMMARY

The article was devoted to the problem of uncertainty of the concept of “abuse of procedural law” in the legislation and scientific thought. Also, the article was considered the most frequent types of abuse of law in proving in civil proceedings. Author also made a research about the concept of abuse of procedural law, the problem of determining of responsibility for the abuse of law in France and on the basis of this analysis were made significant conclusions about the indicated phenomenon.

Key words: abuse, abuse of law, procedural law, Ukraine, civil procedure, France, violation of law.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі невизначеності концепції «зловживання процесуальним правом» у законодавстві й науковій думці. Розглянуто найчастіші випадки зловживання правом у доказуванні в цивільному процесі. Проведено дослідження поняття «зловживання процесуальним правом», проблеми визначення відповідальності щодо зловживання права у Франції та на основі цього зроблено вагомі висновки стосовно вказаного явища.

Ключові слова: зловживання, зловживання правом, процесуальне право, Україна, цивільний процес, Франція, порушення права.

Постановка проблеми. Право на судовий захист, закріплене в ст. 55 Конституції України, належить до невід’ємних конституційних прав людини.

Ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод також передбачає право на справедливий судовий розгляд, одним із елементів якого є право доступу до суду. Українське законодавство у світлі вищезгаданої ст. 6 забезпечує особі можливість звернення до суду з метою вирішення спору та захисту своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Актуальність теми. Автори наукових праць із питань зловживання правом у сфері цивільних процесуальних правовідносин звертають увагу не лише на аналіз наявних чи можливих зловживань різними сторонами й учасниками відповідного процесу, а й викладають міркування щодо законодавчого регулювання запобігання та припинення такої поведінки.

Вивченням проблеми зловживання правами, у тому числі й у доказовій діяльності, займалися такі провідні вчені, як Й. Покровський, Г. Шершеневич, М. Агарков, В. Грибанов, І. Кучеренко, М. Стефанчук, А. Олійник, О. Бобровник, Б. Ратушна, С. Ястрембська, М. Бару, С. Братусь, Н. Малейн, І. Покровський, В. Ряшенцев, Є. Суханов, Т. Полянський, В. Руденко, А. Юдін, Н. Голубєва, Р. Гонгалю, І. Андронов, В. Ермолаєва та інші.

Метою статті є дослідження окремих проблем зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу під час доказування і визначення шляхів можливої протидії їм; виявлення впливу французького законодавства з правового регулювання феномена «зловживання правом» на законодавство інших країн, у тому числі й України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність судового захисту залежить не лише від досконалої процедури розгляду справ, а й від поведінки учасників процесу, добросовісного здійснення ними своїх процесуальних прав і виконання процесуальних обов’язків. Останніми роками в цивільному процесі України масового характеру набуло таке негативне явище, як недобросовісне використання сторонами й третіми особами наданих законом процесуальних прав [5, с. 83].

Протидія з боку суду зловживанню процесуальними правами вимагає дослідження цієї проблеми на теоретичному рівні та відповідного вдосконалення процесуального законодавства України.

Дотепер у цивільному процесуальному праві України відсутня концепція протидії зловживанню суб’єктивними цивільними процесуальними правами. Необхідно підкреслити, що довести зловживання правом складно, а в деяких випадках неможливо. Установлення зловживання процесуальним правом на оскарження судового рішення є оцінним і залежить від розсуду суду [5, с. 83–84].

У зарубіжних країнах, зокрема у Франції, також не склалося однозначного підходу до вирішення проблеми невизначеності поняття «зловживання процесуальним правом», у деяких із них законодавство виробило тільки загальні підходи і принципи.

У правовій доктрині зловживання правом (фр. *abus de droit*) розглядається як особливий вид правової поведінки, який полягає в соціально шкідливих учинках суб’єкта права, у використанні своїх прав недозволеними способами, що суперечать цільовому призначенню права, і в учиненні дій, що виходять за межу наданих законом прав, якщо ці межі й цільове призначення права встановлені законом [5, с. 84].

Деякі автори до ознак зловживання правом зараховують використання суб’єктивного права особи не за його соціальними призначенням, а із заподіянням шкоди суспільним або особистим інтересам; застосування таких форм його реалізації, що виходять за встановлені законом межі здійснення права; відсутність порушення конкретних юридичних заборон (їх додержання) або невиконання обов’язків (їх виконання), тобто невиразність протиправності поведінки як юридичної ознаки правопорушення; у разі встановлення факту зловживання суб’єктивним правом юридичні наслідки не традиційні; відсутня юридична відповідальність, що характерна для правопорушення [5, с. 84].

Також до ознак зловживання процесуальними правами можна додати умисну поведінку. Іншими словами, зловживачем не можна стати з необережності. Це положення є над-

звичайно важливим для правильної кваліфікації поведінки як зловживання правом і для правильного доктринального розуміння змісту суб'єктивної сторони зловживання; унаслідок зловживання процесуальними правами чи обов'язками заподіюється шкода суспільним відносинам або ж створюється реальна загроза її настання [7].

Зловживання правом – соціально шкідлива поведінка, яка суперечить призначенню права, коли суб'єкт спричиняє шкоду іншим учасникам правовідносин. При цьому останній, зловживаючи правом, не порушує юридичних приписів, не посягає на будь-чий права й законні інтереси, але ускладнює та обмежує їх здійснення.

Проблема зловживання цивільними процесуальними правами пов'язана не зі змістом наданого особі права, а із процесом його реалізації, з порушенням особою обов'язку не порушувати встановлені законом загальні правила поведінки.

Категорію зловживання правом закріплено в матеріальному праві, зокрема в ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Відповідно до ч. 2-6 ст. 13 ЦК України, під час здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Ст. 13 ЦК України забороняє здійснення цивільних прав із наміром завдати шкоди іншій особі; забороняє зловживання правом в інших формах; зобов'язує під час здійснення цивільних прав додержуватися моральних засад суспільства та не порушувати права інших осіб [5, с. 84].

М. Стефанчук обґрунтовано зазначив, що, закріпивши в ст. 13 ЦК України таку норму, законодавець фактично прирівняв зловживання правом до правопорушення й передбачив відповідальність за таку поведінку (припинення зловживання своїми правами, застосування інших наслідків, установлених законом), але при цьому не дав абсолютно ніякого тлумачення, яку ж саме поведінку суб'єкта потрібно вважати «зловживанням правом» і як відмежувати її від правомірного діяння.

З огляду на неможливість передбачити й урегулювати всі ситуації, які можуть виникнути в цивільному процесі й у яких може мати місце недобросовісна поведінка, мають бути визначені межі здійснення суб'єктивного цивільного процесуального права, тобто встановлені критерії, якими суду необхідно керуватися під час оцінювання правомірності дій особи [5, с. 85].

Оскільки цивільно-процесуальний закон не містить поняття «зловживання процесуальними правами», то неможливо вказати на всі можливі процесуальні зловживання з боку учасників цивільного процесу, які відбуваються в різних формах [5, с. 84].

Необхідно підкреслити, що довести зловживання правом складно, а в деяких випадках неможливо. Установлення зловживання процесуальним правом на оскарження судового рішення є оцінним і залежить від розсуду суду.

Зловживання правом трактують по-різному. Деякі вчені заперечують доцільність такого поняття, уважаючи, що «протиправного здійснення права не може бути». На думку інших учених, немає потреби виокремлювати таке поняття, як «зловживання правом», оскільки «під час порушення будь-якої законодавчої заборони це вже правопорушення, що не потребує додаткової кваліфікації як зловживання правом».

Французькі процесуалісти також намагалися визначити юридичні критерії використання права «на зло», а також висловлювалися щодо необхідності законодавчої заборони зловживання правом. Однак зустрічалися точки зору, які обґрунтовували безкорисність, а інколи і шкоду закріплення поняття «зловживання правом» у теорії та правозастосовному процесі. Серед противників використан-

ня цього терміна можна назвати французького цивіліста М. Планіоля, який уважав, що незаконного використання права бути не може, оскільки сам вираз «протизаконне користування правом» містить у собі суперечність; особа, зловживаючи правом, порушує його межі й діє, відповідно, не маючи на те права; там, де починається зловживання, право закінчується.

М. Самолова, Н. Малєїн, М. Малєїна підтримують таку точку зору: «Неправомірного здійснення права бути не може, і той, хто припускає таку можливість, допускає явну логічну суперечливість...», суперечливість поняття «зловживання правом» є не вигаданою, оскільки не може бути «незаконного права». На думку Н. Малєїна, якщо уповноважена особа діє в межах свого права, то не зловживає ним. Якщо ж вона під час здійснення свого права виходить за межі, установлені законом, то не зловживає правом, а порушує закон, за що має притягатись до відповідальності. «В обох випадках для ідеї загальної норми не має місця». Свого часу аналогічну позицію відстоював М. Агарков, який убачав небезпеку у визнанні теорії зловживання правом, оскільки остання передбачає велику роль судового вбачання під час кваліфікації дій особи як зловживання правом [10].

Інший французький учений, юрист Леон Дюги, спеціалізувався на публічному праві й був прихильником так званого методу соціологічного позитивізму, згідно з яким поняття суб'єктивного права, що є ключовим у дослідженні проблеми зловживання правом, разом із поняттям держави віджили своє й повинні бути замінені поняттям загальної «правової мети», також підтримував погляди М. Планіоля. Він уважав, що теорія зловживання правом була спеціально вигадана юристами для того, щоб усунути наслідки, які логічно випливали з абсолютного характеру права власності.

Однак, незважаючи на це, саме у Франції ідея “abus de droit” (зловживання правом) остаточно оформилася.

Б. Ратушна вбачає зловживання правом у цивільному процесі як різновид процесуального правопорушення, що полягає в протиправній, шкідливій, умисній процесуальній дії (бездіяльності) недобросовісної особи, спрямованій проти інтересів правосуддя і процесуальних прав інших учасників процесу.

Цивільне процесуальне право надає учасникам процесу широкі можливості донесення свої позиції до суду, який розглядає справу. Так, усі особи, котрі беруть участь у справі, наділені правом давати пояснення суду в усній чи письмовій формі. Пояснення сторін і третіх осіб є одним із засобів доказування в цивільному процесі. Особи, які беруть участь у справі, крім надання пояснень та участі в дослідженні доказів, можуть виступати в судових дебатах із промовами й репліками [11, с. 32].

Найпоширенішим способом зловживання правом під час реалізації доказових правомочностей є повідомлення суду неправди в поясненнях сторін. Таке повідомлення не обов'язково може бути у формі прямого викладу неправдивих фактів, це можуть бути інші методи введення суду в оману шляхом заперечення обставин, скерування спору в іншу площину, висвітлення факту в іншому ракурсі.

Передбачається, що у своїх поясненнях особи повинні розповісти суду правду про обставини своєї справи. Однак цивільне процесуальне законодавство не встановлює безпосередньо будь-якої юридичної відповідальності осіб, котрі беруть участь у справі, за надання завідомо неправдивих показань, на відміну від експертів, перекладачів і свідків, які несуть кримінальну відповідальність за спотворення доказової інформації, що повідомляється суду [11, с. 32].

Відсутність юридичної обов'язку тягне за собою відсутність відповідальності в разі порушення або не-

виконання такого обов'язку: якщо учасники цивільного процесу не зобов'язані повідомляти суду тільки правду, то за неправдиві пояснення або заперечення вони не несуть юридичної відповідальності [11, с. 32].

Повідомлення суду неправди виступає універсальною й основною ознакою зловживання правом у цивільному процесі. Аналіз будь-якого процесуального зловживання засвідчує, що в його основі лежить доведення до суду інформації, яка не відповідає дійсності.

Під час кваліфікації цього правопорушення пріоритетне значення має встановлення умислу сторони, що повідомляє суду неправдиву інформацію. Сумлінна омана й помилка особи щодо обставин справи не можуть розглядатися як правопорушення. Також важливим є визначення ступеня поінформованості суб'єкта щодо шуканих фактів, рівень його грамотності та здатності адекватного психічного сприйняття [11, с. 33].

Повідомляючи суду неправду, особи, які беруть участь у справі, у край ускладнюють можливість встановлення справжніх обставин справи. Зміст помилкової інформації, що виходить від сторін, має найчастіше протилежний характер. Суд змушений звертатися до змісту інших доказів, що істотно збільшує термін провадження у справі. Об'єктивна й виправдана невіра суду поясненням сторін призводить до ситуації, коли доля процесу щодо конкретної справи залежить від «бездушних» документів, які дають змогу встановити формальну, лише умовно об'єктивну істину [11, с. 34].

На думку А. Юдіна, закон повинен містити більш детальну характеристику негативних наслідків зловживання процесуальними правами у вигляді давання помилкових пояснень суду. У нормі, яка регламентує форму та порядок надання пояснень особами, які беруть участь у справі, мають бути передбачені і юридичні наслідки за спотворення дійсних обставин справи у вигляді штрафу, який стягується в дохід держави [11, с. 34].

Заінтересованість сторони в результаті справи може означати наявність у неї мотиву для необ'єктивного викладу фактів. Позитивним кроком на шляху до запобігання неправдивим поясненням свідків є закріплення в чинному Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України) у ст. ст. 180–184 обов'язку повідомляти суду лише правду, за невиконання якого свідок підлягає кримінальній відповідальності.

Потрібно зазначити, що сторону попереджають про кримінальну відповідальність не лише за неправдиві показання, а й за відмову давати показання, причому під розписку, яка додається до матеріалів справи.

На думку Б. Ратушної, закріплення за стороною обов'язку надавати показання в цивільній справі суперечить ідеям змагальності й диспозитивності цивільного процесу. Крім цього, відповідно до ч. 1 ст. 63 Конституції України, особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї або близьких родичів, коло яких визначається законом. Отже, відмова сторони від показань не може вважатись зловживанням правом, якщо сторона обґрунтовує свою відмову перед судом [6, с. 136–137].

Фальшування доказів є різновидом зловживання доказовими правами сторони. Виявляється воно в поданні стороною для підтвердження своїх вимог чи заперечень недоброякісних письмових і речових доказів, що було відомо [6, с. 138]. Проте говорити про зловживання правом у формі фальшування доказів можна лише в разі доведення умисного фальшування.

Доводити цей факт повинна особа, яка заявила про фальшивість доказів. Здебільшого довести це можливо лише за допомогою експертів. Тобто, із цього виходить, що одночасно з поданням заяви про фальшивість доказів

заінтересована особа повинна подати до суду клопотання про призначення відповідної експертизи. Якщо ж таке клопотання не надійшло, то суд розглядає справу з урахуванням доказу, про фальшивість якого надійшла заява.

Різновидами зловживання правом є й безпідставне звинувачення про фальшування доказів, подання безпідставних клопотань про витребування чи забезпечення доказів, проведення експертизи, виклик свідків. Поряд із клопотанням про призначення експертизи для перевірки достовірності документів це може використовуватися для затягування розгляду справи [6, с. 138–139].

Також у вітчизняній юридичній практиці поширеними процесуальними зловживаннями стосовно доказової діяльності є неподання або несвочасне подання доказів чи інших матеріалів на законну вимогу уповноважених суб'єктів; затягування з ознайомленням із матеріалами справи; подання доказів, із якими не ознайомена друга сторона, наприкінці судового розгляду (якщо такі докази були отримані першою стороною значно раніше); умисна доказова пасивність сторін [7].

Теорія зловживання правом виникла у французькій науці внутрішньодержавного права в середині XIX ст.

Французький правознавець Жан Карбоньє писав: «Якщо, не порушуючи матеріальних меж свого права, індивід використовує його на шкоду іншому індивіду, якщо, дотримуючи букви права, він порушує його дух, тоді говорять, що він зловживає своїм правом, але ніяк не вживає його на користь, і таке зловживання не може мати юридичних виправдань».

На відміну від римського права, яке є першоджерелом формулювання принципу недопустимості зловживання правом, у Франції заборона зловживання правом на законодавчому рівні була офіційно закріплена не в приватному праві (цивільному), а публічному (конституційному). При цьому варто зауважити, що в цивільному законодавстві Франції правова заборона зловживання правом так і не відбулася. По-іншому ситуація склалася в судовій практиці. Хоча заради справедливості потрібно відмітити, що одностайності з визначення характеристик щодо визнання тих чи інших діянь зловживанням правом у судовій практиці також не було. Крім того, як правило, суди оперували поняттям не «зловживання правом», а «шикана», яка є однією з форм зловживання правом.

В одних випадках судді розглядали шикану як делікт і застосовували ст. 1382 Цивільного кодексу Франції 1804 р., яка регламентувала правила відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням. Згідно з положеннями цієї статті, «будь-яка дія людини, яка заподіює шкоду іншій, зобов'язує того, з вини кого ця шкода настала, до відшкодування збитків». В інших випадках шикана не визнавалася судами деліктом, проте на уповноважену особу все-таки покладался обов'язок відшкодувати заподіяну «надмірним здійсненням» шкоду. Подібна відповідальність за здійснення права, що не є правопорушенням, обґрунтовувалася наявністю вини в особі, дії якої з використання свого права були викликані лише бажанням заподіяти шкоду іншій особі. Отже, за відсутності спеціальної норми, яка б забороняла зловживання правом, французькі суди змушені були обґрунтовувати посиланнями на ст. 1382 Цивільного кодексу Франції.

Окрім цього, визнавалося недопустимим використання права на звернення до суду без серйозного інтересу для себе лише з метою завдати відповідачу клопіт і витрати. Таке здійснення права було підставою для відшкодування уповноваженою особою заподіяних відповідачеві збитків.

Останні десятиліття XIX ст. у Франції пройшли під знаком розгляду питання про межі поведінки суб'єкта права. Основним і найважче вирішуваним питанням залишалось

питання збереження міцності права під час запобігання зловмисному здійсненню. Іншими словами, варто було визначити, що важливіше, обмежити способи здійснення прав і тим самим не допускати завдання збитків іншим учасникам цивільного обороту або змиритися з цим злом заради збереження традиційних правових конструкцій. Однак активний розгляд судами позовів про шикану, а також дослідження цієї категорії французькою цивілістичною доктриною не могло не спричинити рано чи пізно постановку питання про необхідність законодавчої заборони цієї форми зловживання правом. Автором нової концепції став французький учений Р. Салейль, який запропонував унести відповідні зміни до Французького цивільного кодексу. Його позиція зводилася до такого. Учений уважав, що не може визнаватися законним здійсненням права дія, яка вчинена особою без відчутної та правомірної для себе вигоди, єдино можливим результатом якої є спричинення шкоди іншій особі. Отже, як правильно відзначає О. Поротікова, французький законодавець услід за судовою практикою, що склалася з цього питання, вирішив обмежити свавілля уповноважених суб'єктів і нормативно заборонити шикану. По суті, це означало визнання де-юре того, що розроблялося суддями де-факто. У 1905 р. була створена комісія, яка працювала над питаннями законодавчої заборони зловживання правом. Результатом роботи комісії, що вивчала цю проблему, була пропозиція про внесення до закону норми, яка забороняє зловживання правом. «Відносно цих діянь, говорилося в доповіді комісії, стаття 1382 непридатна, оскільки ці дії, через їх антисоціальний і протиправний характер, мають бути визнані недопустимими, а не лише такими, що тягнуть цивільну відповідальність за заподіяну ними шкоду. Ці дії слід попереджувати, а їх наслідки за можливістю усувати, що не може бути досягнуто на підставі статті 1382, яка має зовсім інше призначення». Тому комісія вважала за доцільне помістити заборону зловживання правом у загальну частину Французького цивільного кодексу. Проте, незважаючи на висновок комісії, заборона зловживання правом у Французькому кодексі так уведена й не була. Щодо тих випадків, які французька цивільно-правова доктрина та правозастосовна практика зраховують до зловживання правом, застосовується правило про деліктну відповідальність. Однак, попри ідею генерального делікту, закладену у формулюванні ст. 1382 Цивільного кодексу Франції, виявилось, що вона не зовсім придатна для вирішення випадків «зловживання правом», оскільки ця норма регламентує питання відшкодування шкоди, яка виникла внаслідок правопорушення, тоді як зловживання правом нерозривно пов'язане зі здійсненням уповноваженою особою належного їй права. У результаті цього, суди могли застосовувати ст. 1382 Цивільного кодексу Франції з великим застереженням, оскільки вона передбачала відповідальність саме щодо правопорушників. Загальний підхід до зловживання правом (шикани) у Франції можна виразити як визнання деліктними дій, за допомогою яких особа реалізує належне їй право, якщо вони навмисне на- правляються нею на шкоду іншим. Водночас і доктрина, і практика визнавали, що існують такі права, зловживання якими неможливо в силу самого їхнього призначення [9].

Отже, якщо норма про заборону зловживання правом у Цивільному кодексі Франції 1804 р. відсутня, то в конституційному праві, доктрині й судовій практиці термін «зловживання правом» використовувався, незважаючи на відсутність прямої законодавчої регламентації. Принцип неприпустимості зловживання правом поступово розроблявся й наприкінці XIX ст. застосовувався досить широко. Однак, на жаль, французький законодавець також, як і його попередники, не зміг сформулювати поняття «зловживання правом», визначити його зміст і форми. Більше того,

термін «зловживання правом» у Франції був, як правило, тотожний поняттю «шикана», оскільки критерії виявлення інших форм зловживання правом не виділялися [9].

Ст. 32-1 Nouveau Code de Procedure Civile, забороняючи «abus de droit», передбачає, за словами професора Анже-ло Донді, ставлення до найбільш широкого кола явищ, від простого затягування процесу до особливих неправомірних прийомів процесуальної стратегії. Основним засобом боротьби з ним є штрафи й обов'язок виплатити компенсацію, що накладалися за рішенням суду. Французька практика виробила критерії застосування цих санкцій. Ці санкції тим більше дійсні, оскільки застосовуються у сфері дозволу комерційних суперечок, де фінансова сторона є основною, в істотно підвищених розмірах, що має бути хорошим стримуючим фактором для учасників процесу. Те саме можна сказати і про адвокатів – професійних представників у судах, у яких матеріальна відповідальність за недоброросівську поведінку поєднується із дисциплінарною. А. Донді не наводить практики застосування французькими судами принципів доброї совісті процесуальної сфери безпосередньо для вирішення справи. Можливо, це пояснюється прихильністю французької правової системи до статутного регулювання, її настороженим ставленням до свободи суддівського розсуду. Однак не можна не відзначити, що й ця особливість національного права не завадила французькому законодавцю підстрахувати результати власної роботи, включивши в ЦПК норму, яка фактично розв'язує судам руки для боротьби зі зловживанням процесуальним правом, щоправда, обмеженим набором засобів [10, с. 37].

Висновки. Вивчення наукових праць, аналіз законодавчих актів різних країн дає змогу відчутти закономірності й зв'язки, які не можна виявити під час розгляду феномена «зловживання правом» у межах однієї країни. Саме тому дослідження категорії «зловживання правом» в Україні та Франції є актуальним для сучасності.

Юридичний аналіз суспільно-правової практики не лише в Україні, а й в інших державах, які утворилися в результаті розпаду СРСР, а також у країнах із розвинутою «зразковою» демократією надає можливість констатувати значне поширення зловживання правом. Окремими вченими і практиками стверджується, що зловживання правами стало загальною тенденцією вітчизняного судочинства, а стан сучасного правосуддя в Україні від цього явища є загальною кризовим [7].

Але проблема зловживання процесуальними правами знайома не лише вітчизняній доктрині, а й праву зарубіжних країн. У всіх країнах можна виявити як загальні риси запобігання цьому негативному явищу, так і відмінності. Це зумовлюється відмінностями та особливостями в правовій системі кожної з країн.

В умовах сучасної ситуації в Україні дослідження й перейняття зарубіжного досвіду щодо застосування відповідальності за зловживання процесуальними правами є доцільним.

Що стосується України, то видається доцільним увести в ЦПК України окрему статтю, присвячену підставам і порядку застосування цивільної процесуальної відповідальності у випадках зловживання процесуальними правами. У цій статті необхідно вказати, що не допускаються здійснення цивільних процесуальних прав виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі, дії в обхід закону з протиправною метою, затягування процесу, а також інше свідомо несумлінне здійснення цивільних процесуальних прав (зловживання цивільним процесуальним правом).

З осіб, які беруть участь у процесі й зловживають своїми процесуальними правами або не виконують своїх процесуальних обов'язків, якщо це призвело до зриву судового засідання, затягування судового процесу, що перешкодило

правильному та своєчасному розгляду й вирішенню справи, суд може стягнути на користь іншої особи, чії права та законні інтереси порушені, компенсацію за фактичну втрату часу, незалежно від результатів розгляду справи. Розмір компенсації повинен визначатися судом у розумних межах з урахуванням конкретних обставин.

Звичайно, визнання тих чи інших дій осіб, котрі беруть участь у процесі, зловживанням процесуальними правами як «особливого правопорушення» має визначатися виходячи із сукупності обставин у кожній конкретній ситуації. «Кваліфікація тієї чи іншої поведінки як зловживання процесуальним правом ґрунтується на встановленні обставин, що утворюють, відповідно до диспозиції норми процесуального права, склад розглянутого правопорушення. Затвердження або припущення про недобросовісність особи повинні підтверджуватися певними доказами. Остаточний висновок про кваліфікацію поведінки суб'єкта як зловживання процесуальним правом і відповідальності за його вчинення повинен робити суд» [8].

Підхід, який здебільшого полягає у спробі заборони цих діянь через зобов'язання учасників процесу здійснювати свої права та обов'язки «добросовісно», «не зловживаючи ними», теж, як впливає із практики, не є достатньо ефективним. Більше того, поняття «добросовісність», «зловживання правом» не є «само собою» зрозумілими, такими, що не потребують додаткового тлумачення; навпаки, вони є багатозначними оцінними поняттями. Тому для правильного застосування законодавцю необхідно конкретизувати їхній зміст із урахуванням чинної юридичної практики та відповідних наукових досліджень [7].

Зловживання процесуальними правами учасниками цивільного судочинства являють собою повноцінне правопорушення, наслідком якого є ускладнення доступу до правосуддя та затягування процесу. Випадки процесуальних зловживань породжують зневіру в справедливості й правосудді в суспільстві, тому є особливо шкідливими.

Змагальний процес неможливий без заходів, які передбачають відповідальність за порушення умов змагання. Відповідальність є гарантією нормальної роботи змагального процесу. Але для правильного визначення відповідальності законодавцю необхідно конкретизувати зміст поняття «зловживання процесуальним правом» у цивільному процесі з урахуванням чинної юридичної практики та відповідних наукових досліджень.

Ситуації зі зловживаннями процесуальними правами в цивільному судочинстві все частіше зустрічаються і стають усе більш різноманітними. Це породжує реаль-

ну необхідність створення ефективних норм, способів і заходів щодо боротьби з цим негативним явищем. Отже, проблема існує й вимагає розробки узгоджених підходів до її вирішення.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
4. Цивільний процес України : [підручник] / за заг. ред. д. ю. н., проф. Р.М. Мінченко. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – 720 с.
5. Олійник А. Запобігання зловживанню цивільними процесуальними правами: питання теорії та практики / А. Олійник // Юридична Україна. – 2013. – № 7. – С. 83–91.
6. Ратушна Б.П. Зловживання сторонами процесуальними правами під час доведення у цивільному процесі України / Б.П. Ратушна // Зб. наук. пр. Львів. держ. ін-ту новіт. технологій та упр. імені В'ячеслава Чорновола. Серія «Юридичні науки» / за заг. ред. проф. О.І. Сушинського. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 133–142.
7. Полянський Т.Т. Зловживання процесуальними правами: юридичні засоби попередження та можливості їх удосконалення / Т.Т. Полянський // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3. – С. 31–38. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vapnu_2013_3_6.pdf.
8. Мелехина Е.А. Анализ правового регулирования злоупотребления процессуальными правами в РФ и зарубежных странах / Е.А. Мелехина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sibac.info/13636>.
9. Рогач О.Я. Становлення та розвиток категорії зловживання правом у законодавстві Франції (XVIII–XIX століття) / О.Я. Рогач // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – Чернівці : ЧНУ, 2010. – Вип. 550 : Правознавство. – С. 24–27.
10. Казаков А. Применение норм о злоупотреблении правом в иностранном процессе / А. Казаков // Арбитражный и гражданский процесс. – 2005. – № 9. – С. 31–38.
11. Юдин А.В. Имеют ли стороны «право на лож» в гражданском процессе? / А.В. Юдин // Российская юстиция. – 2006. – № 6. – С. 32–34.